

4. DIALOG MIĘDZYPOKOLENIOWY

I. PROSPEKT WARTOŚCI

Relacje międzypokoleniowe stanowią fundament funkcjonowania każdego społeczeństwa. Jedną z form tych relacji jest dialog między pokoleniami, który stanowi poważne wyzwanie we współczesnej rzeczywistości. Dialog tworzy pomost w komunikacji między osobami z różnych pokoleń, w ten sposób przeciwdziała się marginalizacji i wykluczeniu pewnych grup społecznych, a w sposób szczególny seniorów.

1.1. CEL OGÓLNY

Rozwój emocjonalny.

1.2. CEL SZCZEGÓŁOWY

Podejmowanie dialogu międzypokoleniowego.

1.3. CEL WYCHOWAWCZY

Umiejętność budowania relacji z człowiekiem starszym.

1.4. PROPONOWANE TEMATY

- Obecność starszego człowieka w moim życiu i jego wartość.
- Czego my – młodzi możemy się nauczyć od osób starszych?
- Czym jest dialog międzypokoleniowy i na czym powinien się opierać?

1.5. ZADANIA DLA UCZNIĄ, SAMOWYCHOWANIE

→ NORMY

- Starszemu człowiekowi należy się szacunek.
- Starsze pokolenie przekazuje młodszemu pokoleniu swoją wiedzę, umiejętności i doświadczenie.
- Jakość relacji międzypokoleniowych kształtuje uczucia, myśli i działania wobec innych¹.

→ ZASADY

- Staram się budować relację z moimi dziadkami i rodzicami, nawet jeśli wymaga to ode mnie wysiłku.
- Szukam kontaktu z osobami starszymi w mojej okolicy, by poznać ich historię i dać im sposobność skorzystania z mojej pomocy.
- Spotkanie z człowiekiem starszym poszerza moje horyzonty i daje wiedzę o przeszłości.

1.6. ZADANIA DLA RODZICÓW

→ NORMY

- Relacja dorosłych ze swoimi rodzicami przekłada się na stosunek młodego człowieka do nich.
- Starsze osoby zajmują honorowe miejsce w życiu rodziny.
- Dialog międzypokoleniowy jest możliwy dzięki wzajemnemu szacunkowi okazywanemu między wszystkimi pokoleniami w rodzinie.

→ ZASADY

- Sprzyjam budowaniu przyjaźni i miłości między dorastającym dzieckiem a jego dziadkami.
- Angażuję młodego człowieka w pomoc dziadkom i starszym sąsiadom.
- Nie wstydzę się starszych niedołączonych i chorych rodziców.

1 Por. M. Rosochacka-Gmitrzak, A. Chabiera, *Słowo wstępne. Od konfliktu i ambiwalencji do dialogu – ku zrównoważonym i inteligentnym relacjom międzypokoleniowym*, w: *Dialog międzypokoleniowy. Między ideą a praktyką. Inspiracje*, red. t. też, wydaw. Biuro RPO, Warszawa 2013., s. 5.

1.7. ZADANIA DLA SZKOŁY, WYCHOWAWCY

→ NORMY

- Szkoła pamięta o swoich emerytowanych pracownikach: nauczycielach i pracownikach administracyjnych.
- Szkoła powinna inicjować dialog międzypokoleniowy.
- Obecność osoby starszej w życiu ucznia ma nieocenioną wartość i jest niezbędna do jego właściwego rozwoju.

→ ZASADY

- Organizuję spotkania młodzieży z osobami starszymi z okolicy: emerytowanymi nauczycielami, osobami samotnymi czy mieszkającymi w domach opieki. W ten sposób daję uczniom możliwość do nawiązania dialogu.
- Przeprowadzam lekcje na temat wartości dialogu międzypokoleniowego, zachęcając do szacunku i oddania osobom starszym.
- Emerytowana kadra nauczycielska aktywnie uczestniczy w życiu szkoły.

1.8. SPOSÓB REALIZACJI

Uczniowie zastanawiają się na lekcji, w jaki sposób ich wiedza i umiejętności mogą pomóc osobom starszym (np. obsługa urządzeń elektronicznych: komputera czy telefonu). Uczniowie biorą udział w konkursie *Archiwum Wspomnień*, którego celem jest utrwalenie świadectw osób starszych z najbliższej okolicy. Klasa, po zapoznaniu się z regulaminem konkursu, szuka w swojej okolicy osób spełniających kryteria konkursowe. Uczniowie podzieleni na grupy przygotowują się do wywiadów i przeprowadzają je. Przed wysłaniem prac konkursowych można w klasie przesłuchać nagrane wywiady i omówić je na lekcji.

1.9. OSIĄGNIĘCIA, EFEKTY

Młodzież nie unika kontaktów z osobami starszymi. Chętnie udziela niezbędnej pomocy i korzysta z życiowego doświadczenia osób starszych, prosząc o radę. Relacje międzypokoleniowe są pogłębione i szczere. Odwiedziny u dziadków stają się wyczekiwany i radosnym czasem, a nie przykrym obowiązkiem. W domu rodzinnym panuje atmosfera otwartości i dialogu, co sprzyja podtrzymywaniu naturalnych więzi międzypokoleniowych.

1.10. ZAGROŻENIA

Młody człowiek nie szanuje osób starszych i nie znajduje wartości w spotkaniu z nimi. Starsze osoby czują się samotne, mimo że posiadają rodzinę. Relacje międzypokoleniowe są powierzchowne i interesowne. Nie tworzą się więzi między pokoleniami, które stają się wobec siebie wrogie i nieufne.

II. WYBRANA LITERATURA Z KOMENTARZEM

CHMURY

” ODRZYKOŃ

Otóż gdzieś mi przerwał mowę,
wracam do przedmiotu mego;
I pytanie pierwsze zadam:
czy mnie biłeś, gdym był dzieckiem?

WYKRĘTOWIC

Oczywiście, lecz przez miłość
i przezorność...

ODRZYKOŃ

Więc mów zaraz,
Czy nie słuszna, bym ja ciebie
obił również przez tę miłość,
Skoro bicie już dowodem
jest miłości – wedle ciebie?
Czyliż ma być wolne może
od plag chłosty ciało twoje,
Moje zasie nie? A jednak
jam się również wolnym zrodził!
Płaczą dziatki, biorąc chłostę:

czemu nie ma płakać ojciec?
Powiesz mi, że podług ciebie,
taki jest przywilej dzieci.
Ja zaś twierdzę, że staruszek,
przebóg, to podwójne dziecko!
Przeto rzecz słuszniejsza karcieć
starych ostrzej niżli młodych,
Zwłaszcza, że w podeszłym wieku
wcale nie przystoi grzeszyć!

WYKRĘTOWIC

Lecz na całym świecie nie ma
takich praw, by ojców bito!

ODRZYKOŃ

Czyż to nie był człowiek taki,
jakoś ty jest, jakom ja jest,
Który prawa nadał ongi,
przodków słowem przekonawszy?
Czyż nie wolno i mnie nadać
praw najnowszych, by w przyszłości
Mogli w odwet bić do woli
rodziciele swych synowie?
Jednak, ile batów wzięlim,
nim to nowe prawo stanie,
Odpuścimy ojcom z łaski
i skwitujem porachunki.
Patrzaj acan na koguty
i na inną wszechżywnę,
Jak ścigają, bijąc ojców!
Aza różnią się czym od nas?
Przebóg, chyba tym, że ustaw na tablicach nie gryzmołą!

WYKRĘTOWIC

Czemuż tedy, gdy koguty
naśladujesz w każdej sprawie,
Nie żresz z nimi na gnoisku
i na płocie nie śpisz, siedząc?

ODRZYKOŃ

To nie jedno, panie miły!
Tak Sokrates nie powiada.

WYKRĘTOWIC

Wobec tego nie bij ojca,
bo sam na się bicz ukręcisz!

ODRZYKOŃ

Jak to mniemasz?

WYKRĘTOWIC

Skoro ciebie,
jako ojciec prawnie karcę,
Tak ty, gdy mieć będziesz syna...

↑ Arystofanes, *Chmury*, tłum. E.Ż. Cięglewicz, wydaw. Fundacja Nowoczesna Polska, Kraków 1907, s. 87-88.

KOMENTARZ

Głównym wątkiem *Chmur* Arystofanesa jest edukacja i jej smutne konsekwencje. Wieśniak Wykrętowic (Strepsjades), który popadł w długi za sprawą syna, interesującego się wyścigami konnymi, udaje się do „pomysłowni” Sokratesa, by nauczyć się sztuczek prawniczych. Gdy zostaje stamtąd wyrzucony jako niezdolny do nauki, wysyła tam syna. Ten zdobywa potrzebną wiedzę, przyswajając sobie jednocześnie niemoralne poglądy nauczyciela. Ujawniają się one, gdy nie tylko bije ojca, ale także gdy podejmuje się udowodnić, że czyni słusznie. Zrozpaczony Wykrętowic w akcie zemsty podpala sokratejską szkołę.

Powiada się, że komedia Arystofanesa pośrednio doprowadziła do skazania Sokratesa na śmierć. Został bowiem w niej przedstawiony jako bezbożny nauczyciel-sofista, szkolący uczniów w sztuce wygrywania dyskusji i spraw sądowych za pomocą nieuczciwych argumentów. Taki sposób przedstawienia nowych trendów filozoficznych miał na celu obronę dawnych wzorców wychowawczych, a wyśmianie i zniszczenie nowych wykluwających się poglądów.

Omawiając tę wartość, warto odwołać się do własnych doświadczeń uczniów. Ich relacji z dorosłymi. Czy wszystko, co dawne jest złe? A wszystko, co nowoczesne dobre? Zachęćmy uczniów, stawiając pytania, do dyskusji na temat wartości dialogu międzypokoleniowego.

III. NAUCZANIE

3.1. SUGESTIE FILOZOFICZNE

Istnieje w filozofii taki kierunek, który nazywa się filozofią dialogu lub spotkania. Głównym celem filozofii dialogu jest refleksja nad komunikacją między ludźmi, komunikacją człowieka z Bogiem oraz światem. „W filozofii dialogu spotkanie ma charakter nie dającego się przewidzieć wydarzenia, a prawda wyraża się w mowie i słuchaniu (metafora słowa), a nie oczywistości widzenia (metafora światła)”². Powstała jako krytyczna odpowiedź na nowożytną filozofię subiektywności (od R. Descartes’a do G.W.F. Hegla), jak i nowożytny materializm. Podstawą tego kierunku filozoficznego była biblijna koncepcja człowieka, a jej przedstawiciele wywodzili się zarówno ze środowiska żydowskiego (H. Cohen, F. Rosenzweig, H. Ehrenberg, E. Rosenstock-Huessy, M. Buber, E. Levinas, A.J. Heschel), katolickiego (F. Ebner, G. Marcel), jak i protestanckiego (F. Gogarten, D. Bonhoeffer). Polskim przedstawicielem filozofii dialogu był ks. Józef Tischner, który rozwijał w swojej twórczości główne założenia tego kierunku filozoficznego³.

„Najczęściej dialog kojarzony jest po prostu z rozmową, ale to coś więcej. Można rzec, że dialog to taka interakcja czy spotkanie, podczas którego ludzie wzajemnie się słuchają, każdy ma prawo do wypowiedzenia własnego zdania, traktujemy się po partnersku, czujemy się współodpowiedzialni za współtworzenie dobrej atmosfery, staramy się zawieszać własne racje i przekonania, otwierając drogę na wzajemne rozumienie się i uczenie. Filozoficznie dialog idzie dalej i mówi po prostu, nieco upraszczając, o byciu człowieka dla człowieka. W tym znaczeniu możliwy jest także dialog bez słów. Wystarczy właśnie zauważyć drugą osobę i być dla niej tu i teraz, całym sobą”⁴.

3.2. SUGESTIE DYDAKTYCZNE I PEDAGOGICZNE

„Nie da się jednak zrozumieć relacji międzypokoleniowych bez szerszego uwzględnienia współczesnych przemian społeczno-kulturowych. To, co odróżnia dzisiejsze pokolenie od generacji wcześniejszych to niewątpliwie rosnąca, dominująca rola młodych w wielu obszarach życia społecznego, kulturowego

2 T. Gadacz, *Filozofia dialogu* [online], „Encyklopedia PWN”, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/filozofia-dialogu;3901005.html> [dostęp: 31.07.2022].

3 Zob. tamże.

4 I. Kozieja-Grabowska, *Solidarność i dialog międzypokoleniowy – recepta na dobre i gorsze czasy #POKOLENIA 18* [online], <https://cam.waw.pl/pokolenia/artykul/solidarnosc-i-dialog-miedzypokoleniowy-recepta-na-dobre-i-gorsze-czasy-pokolenia-18/> [dostęp: 31.07.2022].

i ekonomicznego”⁵. Dzieje się tak dlatego, że szybko postępujący rozwój techniki, rewolucja informatyczna, intensywny rozwój środków masowego przekazu oraz szeroki dostęp do informacji odsunął starsze pokolenie od pełnionej do tej pory roli – autorytetu bezwarunkowego przekazującego jedyne słuszne prawdy, opinie i przekonania⁶. Dla młodych istotniejsi stali się rówieśnicy oraz przekaz medialny. „W ten sposób zmienił się gwałtownie balans władzy między pokoleniami. W wielu obszarach, takich jak nowe media, moda, czas wolny, konsumpcja, technika, to młode pokolenie uzyskało pozycję ekspertów”⁷.

Stres, coraz to nowe techniki komunikacji, tempo życia, szybko postępujące zmiany we współczesnym świecie paradoksalnie nie sprzyjają komunikacji, a wręcz ją zagłuszają i utrudniają. Tak też dzieje się między pokoleniami. Łatwiej jest porozumieć się z rówieśnikami, a trudniej z ludźmi dużo młodszymi lub starszymi, którzy mówią jakby innym językiem, mają inne wartości. Ponieważ żyjemy w szybko zmieniającym się świecie, dialog to sprawa każdego z nas. Dlatego zadaniem rodziców i szkoły jest uczyć młodego człowieka umiejętności komunikacji, wzajemnego zrozumienia i słuchania, bo nabierają one coraz większego znaczenia. Każdy podmiot wychowujący może mieć wkład w kształtowanie partnerskiej relacji mistrz–uczeń.

5 E. Wiśniewska, *Starsi i młodzi w dialogu międzypokoleniowym*, „Społeczeństwo. Edukacja. Język” 2017, t. 6, s. 28.

6 Zob. tamże, s. 29.

7 Tamże.

3.3. SUGESTIE PSYCHOLOGICZNE

Potrzeba dialogu międzypokoleniowego wynika ze skomplikowanych i szybko postępujących przemian we współczesnym świecie, zwłaszcza zaś z trudności komunikacyjnych między pokoleniami. Nadmierna ilość napływających wszystkimi kanałami komunikacyjnymi informacji nie pomaga. Dialog międzypokoleniowy, zdaniem Ewy Wiśniewskiej, to sprawa nas wszystkich i każdego z osobna, gdyż właściwe interpretowanie świata i rozumienie siebie nie jest możliwe bez spotkań międzypokoleniowych⁸.

Relacje międzypokoleniowe nie są tylko formą umowy społecznej, ale także podlegają wielu normom. Dlatego należy kształtować relacje międzypokoleniowe, „tak aby stworzyć prawdziwie dialogowy kontekst wspólnego działania, oparty na zrozumieniu potrzeb osób przynależących do różnych pokoleń. Należy zatem zmierzać do tego, by dialog międzypokoleniowy stał się rzeczywistym działaniem, a nie jedynie postulatem w literaturze przedmiotu. Istotne jest, by stwarzać okazje do spotkań, by dzielić się między sobą własnym sposobem postrzegania świata, preferowanymi wartościami, kulturą, tradycją (Zych 2007). Zdaniem Leona Dyczewskiego (1994), społeczeństwo – nawet najbardziej nastawione na nowoczesność – nie może się obyć bez ludzi starszych”⁹.

8 E. Wiśniewska, *Starsi i młodzi*, dz. cyt., s. 28.

9 G. Czapiewska, *Dialog międzypokoleniowy a aktywizacja społeczna osób starszych w środowisku wiejskim*, „Wieś i Rolnictwo” 2019, nr 4 (185), s. 180.

IV. NAUCZANIE RELIGIJNE

4.1. TEOLOG

Każdy dialog, żeby był szczery wymaga zaufania między rozmówcami. Dialog międzypokoleniowy dokonuje się pomiędzy ludźmi w różnym wieku, mającymi różne doświadczenia życiowe, inny poziom wiedzy i umiejętności. Te różnice mogą pomóc w komunikacji między pokoleniami, ale mogą też spowodować szereg nieporozumień. Dodatkowym źródłem napięć w relacjach ludzi z różnych pokoleń może być brak wiedzy na temat życia drugiej osoby, a także brak otwartości na zmiany czy zwyczajnie brak cierpliwości do drugiego człowieka¹⁰. W budowaniu pomostów między pokoleniami nie pomaga obecna od kilku lat w społeczeństwach całego świata izolacja i dystans społeczny. Starsze pokolenie skutecznie zostało wyizolowane z życia społecznego, w imię troski o zdrowie i ochronę przed zakażeniem. Przestrzega przed tym papież Franciszek: „Każdy szczery dialog, choć nie jest pozbawiony słusznej i pozytywnej dialektyki, zawsze wymaga podstawowego zaufania między rozmówcami. Musimy powrócić do tego wzajemnego zaufania i je odzyskać! Obecny kryzys sanitarny spotęgował u wszystkich poczucie osamotnienia i wycofania się w głąb siebie. Samotności osób starszych towarzyszy u młodych poczucie bezsilności i brak wspólnego pomysłu na przyszłość. Ten kryzys jest z pewnością bolesny. Ale może też w nim wyrazić się to, co w ludziach najlepsze. Podczas pandemii widzieliśmy bowiem na całym świecie wielkoduszne świadectwa współczucia, dzielenia się i solidarności”¹¹.

Dalej w swoim orędziu na 55. Światowy Dzień Pokoju papież podaje czym jest prawdziwy dialog: „Dialog oznacza słuchanie siebie nawzajem, konfrontowanie się, zgadzanie się i podążanie razem. Wspieranie tego wszystkiego między pokoleniami oznacza spulchnianie twardej i jałowej gleby konfliktu i odrzucenia, aby uprawiać tam nasiona trwałego i wspólnego pokoju”¹².

4.2. NAUCZANIE PAPIESKIE

Młody człowiek jest wrażliwy na prawdę, sprawiedliwość, piękno, na inne wartości duchowe. Młody człowiek pragnie odnaleźć siebie samego, dlatego szuka,

10 Zob. A. Małycka, *O pożytkach dialogu międzypokoleniowego w rodzinie i społeczeństwie*, „Fides et Ratio” 2020, t. 42, nr 2, s. 137.

11 Franciszek, *Orędzie na 55. ŚDP. Dialog międzypokoleniowy, edukacja, praca: narzędziami budowania trwałego pokoju* [online], 1.01.2022, „Libreria Editrice Vaticana”, <https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/peace/documents/20211208-messaggio-55giornatamondiale-pace2022.html> [dostęp: 31.07.2022].

12 Tamże.

czasem burzliwie szuka, prawdziwych wartości i ceni tych ludzi, którzy ich nauczają i według nich żyją. Któż z nas nie miał w życiu i nie wspomina z wdzięcznością takiego człowieka: kapłana, nauczyciela, profesora lub przyjaciela, który umiał odsłonić nam nowy świat wartości i wzbudzić dla niego trwały entuzjazm, czy nawet nadać cały kierunek życiu? W naszym świecie, w świecie wielorakiego postępu i rozwoju, ale i dominującego materializmu, młodzież szuka oparcia w Kościele, który kształtuje wiarę i ukazuje horyzonty chrześcijańskiego humanizmu.

↑ Jan Paweł II, *Przemówienie do katechetów, nauczycieli i uczniów*, Włocławek, 6.06.1991, „L'Osservatore Romano” 1991, nr 6, 5.

”

Porzućmy uprzedzenia i stereotypy. Pierwszym krokiem w kierunku słuchania jest uwolnienie naszych umysłów i serc od uprzedzeń i stereotypów: kiedy myślimy, że już wiemy kim jest inny, czego chce, wtedy trudno nam naprawdę wysłuchać go poważnie. Relacje międzypokoleniowe są terenem, w którym uprzedzenia i stereotypy zakorzeniają się z przysłowiową łatwością tak bardzo, że często nawet nie zdajemy sobie z tego sprawy. Młodzi ludzie mają pokusę, aby uważać dorosłych za anachronicznych. Dorośli mają pokusę, by uważać młodych za niedoświadczonych, sądzić że wiedzą, jacy są, a zwłaszcza, jacy powinni być i jak powinni się zachowywać. Wszystko to może być potężną przeszkodą w dialogu i spotkaniu między pokoleniami. Większość tu obecnych nie należy do pokolenia ludzi młodych, a więc jest jasne, że musimy zwracać uwagę przede wszystkim na groźbę mówienia o młodych, wychodząc ze zdezaktualizowanych już kategorii i schematów mentalnych. Jeśli uda nam się uniknąć tego ryzyka, to przyczynimy się do umożliwienia przymierza między pokoleniami. Dorośli powinni przezwyciężyć pokusę niedoceniaania umiejętności ludzi młodych i osądzania ich negatywnie. [...] Natomiast młodzi powinni przezwyciężyć pokusę niesłuchania dorosłych i uważania starszych za „starocie, minione i nudne”, zapominając, że chęć zaczynania zawsze od zera jest głupotą, tak jakby życie zaczęło się dopiero wraz z każdym z nich. W istocie osoby starsze, pomimo swojej fizycznej słabości pozostają zawsze pamięcią naszego człowieczeństwa, korzeniami naszego społeczeństwa, „puls” naszej cywilizacji. Pogardzanie nimi, wyrzucanie ich, zamykanie w odosobnionych rezerwach lub lekceważenie ich jest oznaką poddania się mentalności świata, który pożera nasze domy od wewnątrz. Lekceważenie skarbu doświadczeń, które każde pokolenie dziedziczy i przekazuje następnemu jest aktem samozniszczenia.

↑ Franciszek, *Discorso del Santo Padre Francesco All'inizio del Sinodo Dedicato ai Giovani* [online], Mercoledì, 3.10.2018, „Libreria Editrice Vaticana”, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/speeches/2018/october/documents/papa-francesco_20181003_apertura-sinodo.html [dostęp: 31.07.2022].

4.3. PISMO ŚWIĘTE

”

Czynem i słowem czcij ojca swego,
 aby spoczęło na tobie jego błogosławieństwo.
 Albowiem błogosławieństwo ojca umacnia domy dzieci,
 a przekleństwo matki wywraca fundamenty.
 Nie przechwalaj się niesławą swego ojca,
 albowiem niesława ojca nie jest dla ciebie chwałą.
 Chwała bowiem człowieka płynie ze czci ojca,
 a matka w niesławie jest ujmą dla dzieci.
 Synu, wspomagaj swego ojca w starości,
 nie zasmucaj go w jego życiu.
 A jeśliby nawet rozum stracił, miej wyrozumiałość,
 nie pogardzaj nim, choć jesteś w pełni sił.
 Miłosierdzie względem ojca nie pójdzie w zapomnienie,
 w miejsce grzechów zamieszka u ciebie.
 W dzień twego ucisku wspomni się o tobie,
 jak szron w piękną pogodę, tak rozplyną się twoje grzechy.

Kto porzuca ojca swego, jest jak bluźnierca,
a przeklęty przez Pana, kto pobudza do gniewu swą matkę.

↑ Syr 3,8-16.

” A szły z Nim wielkie tłumy. On odwrócił się i rzekł do nich: „Jeśli ktoś przychodzi do Mnie, a nie ma w nienawiści swego ojca i matki, żony i dzieci, braci i sióstr, nadto i siebie samego, nie może być moim uczniem. Kto nie dźwiga swego krzyża, a idzie za Mną, ten nie może być moim uczniem”.

↑ Łk 14,25-27.

4.4. KATECHIZM KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

” Człowiek, przychodząc na świat, nie posiada tego wszystkiego, co jest konieczne do rozwoju życia cielesnego i duchowego. Potrzebuje innych. Pojawiają się różnice związane z wiekiem, możliwościami fizycznymi, zdolnościami umysłowymi lub moralnymi, wymianą, z której każdy mógł korzystać, oraz z podziałem bogactw. „Talenty” nie zostały równo rozdzielone.

↑ KKK 1936.

V. LITERATURA

Arystofanes, *Chmury*, tłum. E.Ż. Cięglewicz, wydaw. Fundacja Nowoczesna Polska, Kraków 1907.

Czapiewska G., *Dialog międzypokoleniowy a aktywizacja społeczna osób starszych w środowisku wiejskim*, „Wieś i Rolnictwo” 2019, nr 4 (185), s. 165–185.

Franciszek, *Discorso del Santo Padre Francesco All’inizio del Sinodo Dedicato ai Giovani* [online], Mercoledì, 3.10.2018, „Libreria Editrice Vaticana”, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/speeches/2018/october/documents/papa-francesco_20181003_apertura-sinodo.html [dostęp: 31.07.2022].

Franciszek, *Orędzie na 55. ŚDP. Dialog międzypokoleniowy, edukacja, praca: narzędziami budowania trwałego pokoju* [online], 1.01.2022, „Libreria Editrice Vaticana”, <https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/peace/documents/20211208-messaggio-55giornatamondiale-pace2022.html> [dostęp: 31.07.2022].

Gadacz T., *Filozofia dialogu* [online], „Encyklopedia PWN”, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/filozofia-dialogu;3901005.html> [dostęp: 31.07.2022].

Jan Paweł II, *Przemówienie do katechetów, nauczycieli i uczniów*, Włocławek, 6.06.1991, „L'Osservatore Romano” 1991, nr 6, s. 5–6.

Kozieja-Grabowska I., *Solidarność i dialog międzypokoleniowy – recepta na dobre i gorsze czasy #POKOLENIA 18* [online], <https://cam.waw.pl/pokolenia/artukul/solidarnosc-i-dialog-miedzypokoleniowy-recepta-na-dobre-i-gorsze-czasy-pokolenia-18/> [dostęp: 31.07.2022].

Małyska A., *O pożytkach dialogu międzypokoleniowego w rodzinie i społeczeństwie*, „Fides et Ratio” 2020, t. 42, nr 2, s. 136–150.

Rosochacka-Gmitrzak M., Chabiera A., *Słowo wstępne. Od konfliktu i ambiwalencji do dialogu – ku zrównoważonym i inteligentnym relacjom międzypokoleniowym*, w: *Dialog międzypokoleniowy. Między ideą a praktyką. Inspiracje*, red. t. też, wydaw. Biuro RPO, Warszawa 2013, s. 5–10.

Wiśniewska E., *Starsi i młodzi w dialogu międzypokoleniowym*, „Społeczeństwo. Edukacja. Język” 2017, t. 6, s. 27–47.

